

İSMAİL HAMİ DÂNIŞMEND'DE MEDENİYET TASAVVURU VE MİLLİYET PROBLEMİ

Hüseyin Subhi ERDEM*

Özet

Medeniyet tasavvuru ulusların yaşam tarzı ve dünyayı algılayışıyla yakından alakalıdır. Dünyaya yönelik algı, bir milletin, maddi- manevi zenginliği ve ürettiği kültürel, sanatsal değerlerle somutlaşır. Medeniyet tasavvurunun inşası ise çağımızda başka bir ilgi alanına girmektedir. Bir milletin tasavvurunu inşa etmek, o milletin zihinsel becerisini formatlamak ve yönlendirmek anlamın da gelir. 20 yüzyılda sosyal bilimlerin toplumların tasavvuruna etki etme stratejisine yönelik etkisi, günümüz dünyasının şekillenmesi ve problemlerinin rengini belirleyen önemli etken olmuştur. Bu çalışma 20 yüzyılda medeniyet tasavvurunun inşasına ve bu alanda yapılan işlere kısa bir aydınlık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Medeniyet, Tasavvur, İsmail Hami Dânişmend, Millet, Payen Türk Kültürü, Tarih bilinci.*

VISION OF CIVILIZATION AND PROBLEM OF NATIONALITY IN ISMAIL HAMİ DÂNIŞMEND

Abstract

Vision of civilization of a nation is closely related to lifestyle and perception of the world. Perception of the world of a nation is shaped by its material and spiritual wealth and cultural and artistic values of a nation. In our age, constructing the vision of civilization is in the scope of another field. Building vision of a nation means formatting and directing that nation's mental ability. In 20th century, the impact of the strategy that social sciences impact the vision of society has been an important factor for determining the shape of the contemporary world and the colour of the problems. This study briefly enlightens the construction of the vision of civilization and the related work done in the 20th century.

Keywords: *Civilisation, Vision, İsmail Hami Dânişmend, Nation, Payen Turkish Culture, Historical consciousness*

* Doç.Dr. Hüseyin Subhi Erdem, İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, hserdem46@yahoo.com

MEDENİYET İSMAİL HAMİ DÂNİŞMEND'DE TASAVVURU

Giriş

Medeniyet tasavvuru, tarihsel alanda medeniyeti oluşturan etmenlerin, mahiyeti, hakikati ve kimliği ve bu kimliğin faaliyetlerinin yansımalarını dikkate alan bir düşünüş biçimidir. Medeniyet tasavvurundaki mahiyet (ne'lik), o medeniyet çevresinde vuku bulan, oluşun, vücuda gelen yapının nasıl neşet ettiğinin metafizik zeminini araştırmakla mümkün olabilir. Metafizik kavramı, Aristoteles düşüncesinde, bizzat Varlığı, diğer bir taraftan da varlığın öncesini, esas alan ve bu hakikate işaret eden bir kavramdır.

Tasavvur, “bir objenin zihinde düşünülmesidir” tanımından yola çıkarak, düşünmenin çerçevesinin sadece belli bir nesneyle sınırlı olmadığı, aksine bunun çok fevkinde, “oluş”u, diğer bir ifadeyle, tarihsel süreçte meydana gelen ve uzun bir zamana yayılan ve bu yayılımla teşekkül eden, kendini barizleştiren yapıları da kapsadığını görmek gerekir. Medeniyet tasavvurunu bu bağlamda bir düşünüşün konusu olarak ele almaktayız.

Kavram olarak “medeniyet” kelimesi, medeni yaşamdan türetilmiştir. Benzer biçimde “civilisation” kelimesi de kök bakımından medeniyet anlamını temellendiren, şehir sakini anlamındaki “civis” ve şehir sakinleri ile ilgili olan anlamındaki “civilis”tan türetilmiştir. Medeniyet kelimesine sözlüklerde yaklaşık şöyle bir anlam verilmektedir: “Medeniyet, şehirler kurmak ve inşa etmek demektir”. Aynı kökten olan temeddün kelimesi ise, “şehir halkının ahlakı ile ahlaklanmak, bedevilikten kurtulup medenileşmek” anlamında kullanılmıştır. Ziya Gökalp, medeniyet kavramının medenilik ve mütemeddinlik anlamına geldiğini, etnoğrafya araştırmalarında bedevilerde ve vahşilerde bile kendilerine mahsus bir medeniyet olduğunun tespit edildiğini belirtir. O, mütemeddinlik ve medenilik durumunun tekâmül etmiş milletlere mahsus olduğunu söylemektedir.¹ Gökalp, bütün insanların medeniyet kuramadıklarını ve kurulan medeniyetlerin de çeşitli olduğunu, zaman ve mekan farklılığına rağmen, birbirine komşu olan ve aynı müesseselere sahip olan cemiyetlerin bütününe “medeniyetler zümresi” denildiğini ifade eder. Medeniyetler de belirli bir mekân ve zaman içinde doğar, yaşar ve ölürlür.²

Will Durant, “hadara” kelimesi ile “medeniyet” kelimesini aynı anlamda kullanır³. Medeniyet, köylünün şehre temelli olarak yerleşmesi “temdin” ise daha zengin ve daha gelişmiş bir yaşam istemek demektir. Buna göre, medeniyetin, ilim, teknoloji, refah ve toplumun ulaşmış olduğu terakki bakımından ilerleme, anlamını içerdiği görülmektedir. Bunun yanında, medeniyetin sadece maddi değil, aynı zamanda fikri, hukuki ve manevi gelişmişliği de ifade eden ve dolayısıyla, varlığı, insanı ve hayatı kapsayan bir delaletinin olduğunu söyleyebiliriz.

¹ Bkz. Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. İ.Aka - K. Y. Koparman, Kültür Bakanlığı Yayınları no: 8, İstanbul, 1976, 17.

² Gökalp, *a.g.e.*, 18.

³ Will Durant, *The Story of Civilization*, “Preface”, Simon And Schuster, U.S, 1935.

Medeniyetin teşekkülünde yer ve insan faktörü, belirleyici unsurlardır. Yani insanın istek ve çalışmasıyla yerin doğal gelirlerinden yararlanmak için gösterdiği çabadan medeniyet doğmuştur diyebiliriz. Bütün bu tespitlerden sonra, medeniyeti, insanın keşif, icat, düşünme, organizasyon ve tabiata hükmetme gibi yollarla daha iyi bir yaşam seviyesine ulaşması olarak tanımlayabiliriz.⁴

Medeniyetin oluşumundaki etmenleri dikkate alan araştırmacılar, bu alanda ortak payda oluşabilecek bir çerçeve içerisinde araştırmalarının yönünü belirlemişlerdir. Bu, “medeniyetin nasıl teşekkül ettiği?”, sorusuna cevap olabilecek bir açıklamaya sahip olduğumuz anlamına gelir. Bu bağlamda günümüzde medeniyetin teşekkülü meselesinde oldukça ilgi gören açıklamalar yapan ve sistematik oluşturan, Will Durant’ın ortaya koyduğu analiz biçiminin çoğu araştırmacılar tarafından da uygulandığı ya da esas alındığı görülmektedir.⁵ Buna göre, Durant’ın, medeniyet’in gerekli şartları ve temellerine dair belirlemelerinin, asıl konumuz olan İsmail Hamî Dânişmend’in tarih okumalarında ve analizlerinde de belirleyici kıstaslar içerdiğini görmekteyiz. Durant, evvela, medeniyetin şartlarının dört temele dayandığını öne sürer. Bunlar: jeolojik, coğrafi, ırki ve psikolojik temellerdir. Bunun yanında medeniyetin siyasi temellerinin ne olduğu sorusuna cevap ararken, hükümetin, devletin, kanunların, ailenin orijinlerinin neler olduğunu; gayri-sosyal içgüdülerin hâkim olduğu ilkel anarşi çağından, klan ve kabile vasıtasıyla, günümüzün devlet kavramına nasıl geçilebildiğini izah eder. Buna ilaveten o, ailenin, medeniyetin gelişmesindeki fonksiyonunu; kadınların, medeniyete olan büyük katkılarının ne olduğunu; aile tarzının medeniyetin teşekkülündeki katkısını da sorgulamaktadır.⁶

Dânişmend de bu formasyona hemen hemen paralel biçimde, Türk kavmiyetinin, zuhuru, gelişimi, coğrafi faktör, sosyal ve siyasal aktivite, ırki hususiyetler, ırka ait psikolojik ve biyolojik özellikler vb gibi konuları işlemektedir. O, bu konularda tarihsel süreçte ortaya çıkmış, özellikle ırki hassasiyeti öne çıkaran Emevilerin asabiye politikası ve bunun karşıtı olarak gelişen şüubiye hareketi olarak bilinen hassasiyet döneminin karakteristik anlamlandırma ve yaftalamalarını dikkate alarak, Türk kavmine yönelik itham ve yaftaları şiddetle reddetmeye dayalı bir savunma dili geliştirmiştir.⁷

Durant, medeniyetin, teşekkülünde ahlakın fonksiyonunu, ahlakın da her şeyden önce cinsel ahlakla ilgili olduğunu belirtiyor. Buna dayalı olarak, evlilik müessesesinin aldığı mesafe ve gelişmeyi inceliyor. Cemiyetin ahlak temelinde sosyal ahlaka vurgu yapılırken, insanlar için hırs, tamah ve şiddetin hâkim olduğu, ilkel toplumdan günümüz toplumuna doğru nasıl bir gelişmenin olduğunu görmek de medeniyetin teşekkülü açısından önem arz ediyor. Dânişmend’in önemli eserlerinden olan *Garb Menbalarına Göre Eski Türklerin Seciye ve Ahlakı*⁸ adlı

⁴ Bkz., Şevki Ebu Halil, *el-Hadarâtu'l-Arabîyyetu'l-İslamiyye ve Mucezun anî'l-Hadarâti's-Sâbika*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1994, 27.

⁵ Bkz. Will Durant *The Story of Civilization*, “Preface”, Simon And Schuster, U.S, 1935.

⁶ Durant, *a.g.e.* “Preface”.

⁷ Bkz., Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, 1983, 86-117.

⁸ Bkz. İsmâil Hamî Dânişmend, *Garb Menbalarına Göre Eski Türklerin Seciye ve Ahlakı*, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1961.

eserinde, Durant'ın medeniyetin teşekkülüne dair temellendirmesinde ortaya koyduğu ahlaki esasları gözeten benzer açıklamayı bulmak mümkündür.

Durant, cemiyetin dini kaynaklarının neler olduğunu ve bu kaynakların nasıl bir metottan neşet ettiğini, daha sonra dinin ahlaki temelini ve işlevselliğinin idrakini ortaya koyuyor. Bu bağlamda, dil ve edebiyat, bilim ve sanatın nasıl ortaya çıktığını; ilme önderlik edenleri; tabii ve akli bilimlerin nasıl geliştiğini değerlendiriyor. Bunun yanında o, güzellik duygusunu, resim, dans, musiki, mimarlık vb gibi meselelerin cevaplarında medeniyetin nasıl teşekkül ettiğinin izahını buluyor.⁹

Durant'ın medeniyete dair açıklamalarının ardıllarınca yaygın biçimde takip edildiği ve medeniyet kavramının temellendirilmesinde mehz kabul edildiği görülmektedir. Nitekim Durant'ın analizleri, daha sonra benzer biçimde Gökalp'in fikirlerinde de görülecektir. Gökalp medeniyet ve hars ayrımını şöyle ifade etmektedir: “medeniyeti, sahipleri olan müteaddit milletler, müşterek bir hayat yaşayarak vücuda getirmişlerdir. Bu sebeple, her medeniyet, mutlaka beynelmiledir. Fakat bir medeniyetin her millette aldığı hususi şekilleri vardır ki, bunlara hars denir” tespitiyle, Durant'ın medeniyeti teşekkül ettiren sosyal yapıya yönelttiği bütüncül fotoğrafı medeniyet ve hars kavramlarıyla umumi ve hususi perspektiflere indirgemekte ve meselenin anlaşılmasında daha sistematik bir şema oluşturmaktadır.¹⁰ Durant medeniyet dairesini daha geniş tutup doğrudan medeniyetin teşekkülü problemini ele alırken, Gökalp, medeniyeti oluşturan ortak kültürlerin ayrıca kendi başına varlığını kültür kavramıyla ırk gerçeğine dönüştürmektedir. Bu bağlamda o, medeniyet ve hars (kültür) kavramları arasındaki semantik ayrıma şöyle dikkat çekmektedir: “Medeniyet beynelmile olduğu halde, hars millîdir. Medeniyet bir millettten başka bir millete geçebilir, fakat hars geçemez. Bir millet medeniyetini değiştirebilir; fakat hars'ını değiştiremez. Medeniyet, usûl ve akıl vasıtalarıyla yapılır. Hars, ilham ve hads (sezgi) vasıtalarıyla yapılır. Medeniyet, iktisadi, dinî, ahlaki, hukukî, ilh., fikirlerin mecmuudur. Hars dini, ahlaki bedii duyguların mecmudur.”¹¹ Gökalp, medeniyetin teşekkülünde iktisadi ve hukuki yönlerin daha etkin olduğunu vurgularken, harsı oluşturan etkenlerin başında ise estetik beğenin daha belirleyici olduğunu ve harsı oluşturan diğer etmenlerin formuna da etki yaptığını düşünmektedir.

İsmail Hami Dânişmend ve Medeniyet Tasavvuru

Dânişmend, Türk medeniyetinin teşekkülüne dair fikri temellendirmesinde, neredeyse W. Durant'ın medeniyetin zuhuru ve intişarına dair esaslara muvafık bir araştırma ve anlamlandırma programı ortaya koyar. O,

⁹ Bkz., Will Durant, *Medeniyetin Temelleri*, İstanbul, 1978.

¹⁰ Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, 19.

¹¹ Gökalp, *a.g.e.*, 19.

tarihsel süreçte oluşmuş yorumları ele alıp kritize ederken, diğer taraftan milliyet mefhumunun ne olduğunu ve medeniyetin şeklini, rengini ve çekirdeğini oluşturan ırk ve milliyet'in nasıl oluştuğunu, bunların yapısının ne olduğunu açıklayarak temellendirmesine başlar. Dânişmend'in yaklaşımını günümüz açısından orijinal bulmanın imkânı müşkül olmakla birlikte, yaşadığı dönemde önemli tesirler oluşturduğu muhakkak olan bu görüşlerin, günümüz dünyası konjonktüründe, nasıl bir yansı bulduğuna bakmanın daha önemli olduğu kanaatindeyiz. Ancak yine de Dânişmend'in fikri çerçevesini anlamak için onun medeniyet fikrini ve özellikle Türklerin medeniyete katkılarını ve medeniyet inşasındaki rollerine dair açıklamalarını görme zorunluluk arz etmektedir.

Dânişmend, tutkulu bir Türk tarihi araştırmacısıdır. Onun medeniyet tasavvurunda, doğal olarak Türk varlığı ve bir olgu olarak Türklük konu edinilmektedir. Dolayısıyla o, medeniyet tasavvurunu, Türk realitesini esas alarak açıklamaktadır. Bu bağlamda, dünyada kurulan önemli medeniyetlerde Türklerin etkisi ve payını da çoğu yazılarında dile getirmeye çalışmıştır. Buna göre, Dânişmend, Türk medeniyetinin oluşumuna dair açıklamalarına öncelikle Türk kimliğinin ne olduğuna dair tartışmaları analiz ederek başlar. Türklerin nevi şahsına münhasır karakterlerini ortaya koymak için, yaşadığı dönemde çokça tartışılan millet, milliyet, kavmiyet kavramlarını analiz ederek aydınlatmaya çalışır. O tanımın konusu olmak bakımından, “millet” kavramının mahiyetinin zayıf olduğunu, dolayısıyla, bunun yerine Türk kimliği ve Türklük oluşumunu izahta “milliyet” kavramının daha tutarlı olduğunu savunur. Milliyeti şu prensiplere bağlar:

1. Tabiiyet prensibi,
2. Dil, kültür, ideal prensipleri,
3. Irk prensibi,
4. Turan prensibi,
5. Vatan prensibi.¹²

Millet ve Milliyet Kavramlarının Analizi:

Millet nedir? Yusuf Akçura, millet, milliyet, ırk, kültür kavramları üzerinde çalışan batılı bilim adamlarının çözümlenmeleri üzerine genel bir değerlendirme yapmaktadır. O, bu çalışmalara dayanarak, millet kavramının tanımının kolay olmadığına işaret eder. Çünkü milletlerin zuhuruna dair fikirlerin yanında millet kavramını teorik planda da temellendirmede siyasi çıkarların müdahalesi söz konusu olduğunu belirtir. Millet kavramının üzerinde belirli tek bir tanımlama sözkonusu değildir. Millet tanımıdaki çeşitlilik, teşkilatlanma ve kuruluş halinde olan her milletin mevcut şartlara ve amaçlanan gayeye göre belirlenmiştir. Mesela, Almanlar ve Slavlar ırk ve dili yani tarihi mecburiyeti öne çıkarırken; Fransızlar, arzu ve iradeyi yani ferdi hürriyeti; İtalyanlar arazi ve dili yani coğrafi ve tarihi mecburiyeti; milletin meydana gelişinde en esaslı etken

¹² Bkz., İsmail Hamî Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul, 1983, 6-7.

olarak ele almışlardır. Akçura, millet kavramının oluşumunda bütün bu hususları dikkate alarak şöyle bir tanım yapar: “Millet, ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan toplumdur”. Akçura, millet kavramının tanımının milliyet kavramının tanımını da açık kılacağını belirtir.¹³

Millet kavramının semantiğini oluşturan Akçura'nın yaklaşımı bu alanda yapılan çalışmaların ortak paydasını da vermektedir. Nitekim Dânişmend de yaptığı değerlendirmede, Batı düşünce dünyasında, özellikle 20. Yüzyıl başları ve ortalarında, antropoloji, etnoloji, ırk vb alanlarda, çokça eserlerin meydana getirildiğini ifade eder. O, bu alanlarda eser veren ilim adamlarından Paul Henry, Georges Weill, Frank Hankins, Dr. George Montandon, Robert Lowie, Henry Berr¹⁴, 'in eserlerinde “milliyet” ve “millet” gibi kavramların tanımı üzerinde şöyle bir ortak anlam oluşturulduğuna vurgu yapar: “Millet: herhangi bir esas etrafında toplanmış mütenasip bir insan kütlesi demektir.”¹⁵ Dânişmend millet kavramının teşekkülündeki etmenleri Akçura gibi benzer esaslara bağlar. Millet kavramı etrafında toplanılan bu “esas”, Fransa ve Çin’de, kültür; Almanya’da, ırk; Slav, Arap âlemi ve Romanya’da, dil; Amerika’da, tabiiyet; Avusturya’da mezheb; İsviçre’de vatan; mefhumundan ibaret olabilir. Bir camianın millet sayılabilmesi için bu esasların tamamında değil, herhangi birinin etrafında birleşilmesi kâfidir. Bu ortak tarif özellikle Dr. Montandon tarafından ayrıca detaylı biçimde irdelenmiştir.¹⁶

Dânişmend, millet'in teşekkülünde Dr. Montandon'un analizi ve vargısına itimat etmekte ve makul görmektedir. Buna göre, “İrk sadece yapısal bir mefhum/kavram olmasına karşılık, Millet siyasi bir gurup, milliyet de yapı, dil ve kültür özellikleriyle meydana gelen tabii bir kütledir. Milliyeti belirleyen etkenlerden biri, bazen diğerlerinden daha etkin olabilir.

Dânişmend', “millet ve milliyet kavramlarının çoğu kez birbirinin yerine karıştırılan kavramlar” olduğunu belirterek, bu karıştırmayı önlemek için, Montandon'un, “Nationalite” yerine “Ethnie” şeklinin kullanılması teklifini makul görmektedir. Bu kabul edilen bakışa göre, “Nation=Millet; Nationalite=Milliyet ve Ethnie= Kavmiyet”i ifade eder. Millet kavramının ifade ettiği “bir irade sonucu oluşan ve uyuşma dayalı topluluk” karşısında, daha türsel ilişkiler içinde olan ve içlemi daha zengin bir varlığı tanımlayan” nationalite/ethnie= milliyet/kavmiyet” kavramları ayrı bir temsil gücüne sahiptirler. Bu sınırlamaya göre, “millet” ve “milliyet/kavmiyet” kavramları iki ayrı cemiyeti ifade ediyor demektir. Bunlardan birincisi, millet kavramı yalnız bir bağla; ikincisi, etnik kavramı ise muhtelif bağlarla birbirine bağlanmış ferdlerden mürekkep birer camia vaziyetindedir. Bu durumda ikincisi birincisinden daha sağlamdır. Çünkü

¹³ Yusuf Akçura, *Türkçülük*, Türk Kültür Yayını, 1978, İstanbul, 35.

¹⁴ Paul Henry, Dr. George Montandon, Georges Weill, Frank Hankins, Robert Lowie, Henry Berr'in görüşleri için bkz. Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, 1983. 54 vd.

¹⁵ *A.g.e.*, 12.

¹⁶ Bkz., *a.g.e.*, 15.

millet sun'i bir teşekkül olduğu halde, milliyet veya kavmiyet tabii bir teşekküldür. Avrupa cemiyetleri bu bakımdan iki guruba ayrılabilir: Fransa, İsviçre, Belçika vb Millet esasına dayalı; Macar, Fin, Alman, Lapon, Samoyed vb gibi camialar Milliyet ve Kavmiyet esası üzerindedirler.¹⁷ Dânişmend, Montandon'un belirlemeleri çerçevesinde, Türklüğün ilmi manasıyla bir "Nation=millet" değil, bir "Nationalite / ethnîe = milliyet/kavmiyet" olduğu esasından hareketle Türk milletinin tarifini yapmaktadır. Bu tanım, şu genel tarif içinde gerçeklik bulmaktadır. "Bütün Türk âleminin merkezi ve bugünkü anayurdunda umumi Türk tarihinin varis ve mümessili olan "Türk Milliyeti", "Tabiiyet", "Vatan", "Dil", "Din", "İrk", "Kültür," "İdeal" ve "Müşterek Tarih" birlikteliğiyle birbirine bağlı ferdlerden mürekkep/birleşik bir kütledir."¹⁸

Dânişmend, Türk İrki gibi tarihte önemli ve inşa edici roller oynamış bir insan soyu için hakikat ve hüviyet belirleme niteliğinde olan milliyet fikri hakkında şu belirlemeleri yapmaktadır. "Bizde yalnız bir Türkçülük değil, birçok Türkçülükler vardır ve hatta bunlar arasındaki ihtilaf bazen husumet derecelerine kadar dayandığı için, Türkiye'de milliyet fikri henüz müşterek bir iman esası olamamış, bilakis bir tefrika ve ihtilaf amili şeklinde kalmıştır. Herkes milliyetçidir. Fakat milliyetin bütün milletçe telakilere tâbi muhtelif ve mütenakız tariflerine tesadüf edilir. İşte bundan dolayı bizde milliyet ölçüsü, bazılarına göre "ırk", bazılarına göre, "dil"; bazılarına göre, "kültür"; bazılarına göre, "vatan"; bazılarına göre, "Turancılık"; bazılarına göre, "Anadoluluk" ve hatta bazılarına göre "Tabiiyyet"dir.¹⁹ Bu tartışmalardan yola çıkan Dânişmend genel bir Türk milliyetinin müşterek tarifine ulaşmak ister. Ona göre, şimdiye kadar bu kavramın içeriği olarak, tabiiyet, dil, kültür, ideal, ırk, vatan, tarih birliği, Turanlılık, Anadoluluk gibi terimlerin ifade edildiğini, bunların aslında ilmi bakımdan doğru olduğu ama yanlış olanın bu terimlerin her birinin bir kesim tarafından merkeze alınarak çelişkili tanımlara yol vermesi olgusudur. Milliyet tarifi bir siyaset meselesi değil, bir ilim meselesidir. Şahsi ve siyasi mülahazalarla ortaya konulmuş indî/subjektif nazariyelerle keyfi tariflerin hiçbir ilmi kıymeti yoktur ve hatta ortadaki tefrika ve ihtilafı körükleyip sürüncemede bırakmak gibi büyük ve tarihi bir zararı vardır."²⁰

Dânişmend bu tarif çerçevesinde Türk varlığının medeniyet olgusunu araştırmakta ve temellendirmeye çalışmaktadır. Bu temellendirmede onun hareket noktaları: milliyet fikri, ırk fikri, kültür fikri, vatan fikri, dil fikri, sanat fikri vb çerçevesinde süregitmektedir. Dânişmend, milliyet ve kavmiyet kavramlarının tarifinde ve tercihinde Montandon'a uyma ve kabul etmeyle birlikte, ırk kavramının tarihi süreçte göstergesi olan ırkların çeşitliği meselesinde uyuşmamaktadır. Dânişmend dünya tarihinde insan ırklarından bahsederken Türkleri nev'i şahsına münhasır bir kavim olarak görürken Avrupalı bilim

¹⁷ Dânişmend, *a.g.e.*, 12-13.

¹⁸ *A.g.e.* 15.

¹⁹ *A.g.e.*, 5.

²⁰ *A.g.e.*,11.

adamlarının genelde Türkleri melez bir ırk ya da mongol ırkı içinde mütalaa etmelerine şiddetle karşı çıkmakta²¹ ve iddiasını uzun izahlarla temellendirmeye çalışmaktadır. Bunun yanında Avrupalı araştırmacılardan Türk ırkını ayrı bir ırk olarak ortaya koyan nazariye sahibi kimseler de vardır. Dânişmend bu nazariye sahiplerinin farkındadır ve eserinde bunların görüşlerine de atıflar yapmaktadır. Özellikle bu nazariye sahiplerinden biri olan Dr. A. F. Legendre adlı Fransız âliminin “La Civilisation Chinoise Moderne” adlı kitabının 13. faslında ele aldığı ırk nazariyesi ve sınıflamasını esas alarak, “Türk ırkı beyaz cinsin en güzel ırklarından biridir“, tespitinden yola çıkarak, Türk ırkını Çin ırkından ayıran hususiyetlerini karşılaştırmaktadır. Dr. Montando'nun da eserinde vurguladığı Çin medeniyetinin ibda medeniyeti olduğu fikri üzerine yine, buradaki inşacı gücün Türk kökenli topluluklar tarafından ortaya konulması sonucu gerçekleştirildiği sonucuna varmaktadır.²²

20. yüzyıl Türk tarihi araştırmacılarından Leon Cahun'un²³ Türk Irkı ve Milleti tanımları arasında bağlaşım kurması ve bu terimin birbiri yerine kullanılması gerçeğinden yola çıkarak, Türk ırkı kavramının delaleti içinde olan insanların, ırk şuurundan çok milli şuura sahip hasletini öne çıkarmaktadır. İşte buradan hareketle muhtemelen Dânişmend de “millet” kavramı yerine “milliyet” kavramını milli şuuru daha iyi temsil etmesi nedeniyle tercih eder görünmektedir. Leon Cahun, milliyet fikrinin halkçılık prensibinin esası olduğu bunda Türk türesinin en eski esaslarından olduğunu beyan etmektedir.²⁴

İrk Kavramı

Ağaç kavramına göre çınar, kuş kavramına göre tavus ne ise, insan kavramına göre de ırk odur. Yani insan kavramını daha genel bir kavram, cins olarak alırsak, bu cinsin altında tür olarak ırkı koyarız. Burada da ırkı beyaz ırk, sarı ırk, siyah ırk, kırmızı ırk vb gibi çeşitlendiririz.

Mantıkta bir konu hakkında tam bir tanım elde etmek için, türün yakın cinsi ve yakın ayrımı göz önüne alınır. Irka göre daha genel kavram yani cins olan kavram, insan kavramıdır. Ayrım, türün altında sıralanan fertleri birbirinden ayıran özelliklerdir. Örneğin, beyaz ırkı, sarı ırktan ayıran karakter(ler) ayrımıdır. İşte İsmail Hami Dânişmend, insanla ilgili yaptığı sınıflamada insanı cins olarak alırken, Porphyrios ağacı denen varlıkları tümelden tikele ve tekile doğru belli bir sınıflamaya tabi tutan şemada, inansının da ait olduğu canlı kavramının altında bir tür olarak belirginleşmesini ve insan türünün diğer canlı türlerinden ayrılmasının tanımını, Fransız naturalisti, Georges Cuvier'in tarifine esas alarak yapmakta ve buradan hareketle ırk kavramını izah ederek Türk ırkının yerini belirlemeye çalışmaktadır. Dânişmend'in bu meselede yaşadığı dönemdeki antropoloji, etnoloji, etnografi, etnoloji kültürel ve lengüistik bilimlerinin tespitleri ve

²¹ a.g.e., 143,

²² Bkz., a.g.e., 170-177.

²³ Leon Cahun, *Introduction a l'histoire de l'asic*, Paris, 1986, 73; bkz. Dânişmend, a.g.e. 26.

²⁴ Cahun, a.g.e., 35; Bkz. Dânişmend, a.g.e., 31.

verilerinden yola çıkmaktadır. Bu bağlamda Hayvan/canlı cinsinin altında insanı bir tür olarak koyan ve ırka göre de cinsi temsil eden *insan*'ın Cuvier'e göre tarif şöyledir: "Birbirinden yahut müşterek atalardan veyahut kendilerinin birbirlerine benzedikleri nisbette kendilerine benzeyen mahlûklardan türemiş fertler camiası cins ismini alır". Dânişmend, Cuvier'in bu tarifinde, iki esası tespit eder. Biri veraset; diğeri morfolojidir. Şu halde cins'in hududunu tayinde bu iki ölçüye istinat edilir. Fakat morfolojik hususiyetler iklimin tesirine tabi olmak itibariyle kati bir kıymete haiz değildir. Veraset esasını da özellikle münkariz cinsler (devamı olmayan) itibariyle tayine imkân olmadığından bunda katiyet yoktur. Bu yüzden bazı biyologlar, cinsin hududunu fizyolojiye istinaden tayin teşebbüsünde bulunurlar. Bunlara göre aynı bir cinse mensup olan canlı mahlûklar arasında daimi bir veludiyet (doğurganlık) kabiliyeti vardır. Ancak bu konuda da katır ve kurt köpeği örneklerinde görülen katırın türemeyen ama kurt köpeğinin türeyen bir cins oluşturması, bu ölçünün de geçerliliğini ortadan kaldırdı. Onun için yeni ilimde cins, muhtelif ölçütlerin hep birden tatbiki ile tayin edilebilecek itibari bir gurup sayılmaya başlar.

Her cins, iklim değişikliklerinin tesiriyle birtakım kollara ayrılır. İşte bu tali guruplar da nev'i ismini alır. Bir taraftan iklim değişikliğinin tesiri bir taraftan da aynı/kimlikli bir türün ferleri arasındaki olumsuzluklar sonucunda nihayet türün özel karakterleri ortaya çıkar ve işte bu suretle ırk vücuda gelir. Lester, bu esasa göre ırkı şöyle tarif etmiştir: "Cinsin veraset tesiriyle az-çok karar kılmış bir dönüşümüne ırk ismi verilir". Buna göre ırk, cins içinde cins demektir.²⁵

Bu tanımlardan yola çıkan Dânişmend, yeryüzündeki belli başlı ırkları ortaya koyarak, bu ırklar (beyaz, siyah, sarı, kırmızı, mavi, zeytuni)'dan mavi ırkın Çin kaynaklarının tespit ettiği ırk olduğunu beyan eder. Kırmızı ırk hakkında bir kabul olduğu ancak bunun mahiyetiyle ilgili farklı tartışmalara dayalı bir uyuşmanın bulunmadığını söyler.²⁶ Mavi ırkla ilgili, Çin tarihçileri, Ven-şin kuo (vücutlarını resimlerle süsleyen insanlar memleketi) dedikleri meçhul bir memleket ki bu Asya'nın uçsuz bucaksız arazisinde yaşayan bir memleketin ahali olarak görülmektedir. Bunlar yüzlerini mavi dövmelerle masmavi hale getirdikleri için mavi ırk sayılır. Dânişmend bu rivayeti istihfafla karşılamasına rağmen bu konuda ikinci rivayet olan ve 1928'de İskenderiye'de basılan nüshasında *Oğuzname*'nin Türklerin efsanevi atasının tasvirinde: "Günlerden bir gün Ay sultanın gözü ağrıyıp (gebe kalıp) yavruladı. Erkek çocuk doğurdu; bu oğlanın yüzünün rengi mavi idi; ağzı ateş gibi kızıldı..." rivayetini esas alarak bu tarif gereğince Türk ırkının mitoloji itibariyle en eski kavimlerden biri olduğuna dair delalet çıkarır. Bunun yanında *Oğuzhan*'ın mavi benizli olmasına binaen mavi ırkın Türklere yakıştırıldığını söyler.²⁷

Dânişmend, diğer ırklar üzerinde de mitoloji ve farklı rivayetlerin yanında pek çok tarihi veriyi dikkate alarak, özellikle Türklerin sarı ırk içinde

²⁵ Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, 1983, 54-55.

²⁶ Dânişmend, *a.g.e.*, 58.

²⁷ *a.g.e.*, 59.

tanımlanmasına karşı çıkar. Sarı ırkı temsil eden diğer Asya halklarının aksine Türklerin Beyaz ırk olduğunu ve yine Türkler için Asya topraklarıyla sınırlı bir yurt tanımlamasının mümkün olamayacağını, çünkü Türklerin çeşitli vesilelerle eski dünya kıtalarının her tarafına yayıldığını, Asya, Avrupa, Önasya vb muhitlerde aktif ve yaratıcı bir insan modeli oluşturduklarını, buralarda teşekkül eden önemli oluşumlarda Türklerin rolünün büyük olduğunu uzun izahat sonunda açıklamaya çalışmaktadır.²⁸

Payen Türk Kültürünün Mekân, Düşünce ve İnsan Unsurları

Kültür nedir? Bu soruyu oluşturan kavramı herkes için tatminkâr cevaba dönüştürecek bir açıklama oldukça zordur. Bununla birlikte şimdiye kadar kültüre dair yapılan tariflerden yola çıkarak ortak bir tanıma ulaşmak mümkündür. Latince kökenli bir kelimedenden neşet eden kültürün manası “toprağın işlenmesi” demek olup; daha sonraları özellikle Batı dillerinde kazandığı anlam olan “yüksek dereceli bilgi, insan vücudunun ve ruhunun terbiyesi, sanat ve fikir eserlerinin geliştirilmesi” şekliyle Türkçemize girdiğini görüyoruz.²⁹

Mümtaz Turhan, kültür kelimesinin tarifindeki güçlüklerle dikkat çekerek, E. Sapir'in kültür kelimesine getirdiği yaklaşımları serdederek konuyu açıklamaktadır. Buna göre, Sapir, kültür kelimesinin esasen üç manada kullanıldığını belirtmektedir. Evvela, Etnoloji ve Kültür Tarihi mensuplarının kullandıkları terim olarak kültür: insanın hayatında içtimai yoldan tevarüs ettiği maddi ve manevi her unsuru ihtiva eden kavramdır. Bu yönüyle kültür kavramı ile insan kavramı örtüşmektedir. İkinci olarak, kültür, ferdi inceliğin daha ziyade konvansiyona tabi bir ideali kast olunmaktadır. Bu kültür ideali, kültürlü insanı temsil eden şahsiyetin yaradılışına göre muhtelif renkler alan tavirlara, hareketlerin muayyen bir tarzda asil, kibar, ince ve zarif olmasına önem atfeder. Hülasa, bu kültür ideali, bir kıyafet ve bir eda meselesi olarak değerlendirilir. Üçüncü manadaki kültürün tarifinde bir taraftan fertten ziyade gurubun sahip olduğu manevi kıymetlere ehemmiyet verilmesi söz konusudur.³⁰

Sapir'in kültür hakkındaki açıklamalarını neredeyse bütünleştirerek daha derli toplu bir kültür tanımını B. Tylor vermektedir. Tylor kültürü şöyle tarif etmektedir: Kültür, bilgiyi, imanı, sanatı, ahlakı, örf ve adetleri, ferdin mensup olduğu cemiyetin bir uzvu olması itibariyle kazandığı itiyatlarını ve bütün diğer maharetlerini ihtiva eden gayet girift bir bütündür.³¹ Görülmektedir ki, Tylor'un kültüre dair yaptığı tarifte millet olmuş her şahsiyetli toplumun varlığa, dünyaya, hayata, eşyaya bakış tarzı, düşünce biçimi, en genel çizgisi ile toplumların iman muhtevaları ve üslupları, yaşama şartları ve biçimleri, güldükleri şeyler ve gülüş

²⁸ Bkz. *Türklük Meseleleri*, 54-85.

²⁹ Saadettin Gömeç, “Türklerin Medeniyet Tarihindeki Yeri”, *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, No 87, Ankara, 2007, 1.

³⁰ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, M.Ü.İ.F. Yayınları No:16, İstanbul, 1994, 34.

³¹ E.B.Tylor, *Primitive Culture*, (vol. I'den nakleden Turhan, a.g.e., 35.), Cambridge University Press, 2010.

biçimleri, ağladıkları şeyler ve ağlayış biçimleri, yas tutuş biçimleri farklılıklar gösterir.³²

Cemiyetler arasında maddi, manevi çeşitli kaynak ve unsurlardan gelen birçok benzerlikler de vardır. Bu yüzden farklılıklar bütün hayat olgularını kesin bir çizgile kapsamazlar. Ancak millî kimliği farklılıklar oluşturur. Kültürler arasında insan tabiatının esasta aynı oluşundan doğan beraberlikler vardır. Bütün insanların cemiyet halinde yaşamaları, aileler ve aileden başlayan birlikler oluşturmaları, hayatı kurallarla düzenlemeleri gibi. Kültürlerin benzerliklerinin yanında farklılıklarını belirgin kılan hususların başında din, coğrafya farkı gelir. Görüldüğü gibi, kültürü oluşturan maddi ve manevi unsurların doğurduğu yakınlıklar, benzerlikler yanında farklılıklarda söz konusudur. Kültür temaslarından doğan büyük etkileşimler olabilir, ama kültürlerin bütünüyle aynileşmesi hiçbir zaman söz konusu olamaz.³³

Kültürü belirleyen sosyal bünyenin meskûn olduğu coğrafyanın cemiyetler üzerine tesiri büyüktür. Türklerin yaşadıkları coğrafyanın genişliği onlar hakkında tek bir muhite dayalı kültürel yapıyı göz önüne almayı mümkün kılmamaktadır. Gökalp, Steinmetz'in³⁴ kültürü oluşturan cemiyetleri tasnifinden yola çıkarak, onun insanları yedi sınıfa ayırdığı³⁵ tabloyu ortaya koyup, Türklerin bu sınıflamada yedinci yani kendi sürüleri ile beraber dolaşan göçebe sürü sahipleri sınıfına girdiğini belirtir. Eski Türkler, göçebe idiler, fakat aynı zamanda sosyal hayat itibarıyla yüksek bir örneğe sahiptiler.³⁶ Türkler ilkçağlardan beri, sadece Orta Asya'yı anayurt kılmamış, bunun yanında İç Asya'dan, Uzak Şark, Hindistan, Orta Avrupa, Balkanlar ve Yakın Şarka kadar göç ve istila yapmışlardır.³⁷

Bu yüzden Türk ırkının anayurdu olarak Asya toprakları gösterilse de Türkleri sadece Asya kıtasında ikamet eden insanlar olarak göstermek mümkün değildir. Onlar daha doğuda Çin ve Japonya'da da varlıklarını idame ettiren insanlar olmanın yanında Önasya'da Sümerler, Anadolu'da Hititler, Avrupa'da Macarlar, Finler vb gibi çeşitli kimlik ve adlarla ortaya çıkmış ve ırki özelliklerinin hayat yansıması olan mitolojik, tasavvuri, fikri, teknik, sosyal itiyat ve bireysel beceri alanlarında örnek ve yol gösterici olmuşlardır. O coğrafyada medeni oluşun teşekkülünde Türklerin etkisine dair tarihi araştırmaların bulguları ışık tutmaktadır.³⁸ Örneğin, Japonya'ya Yin Yang= dişi, erkek prensibinin Japonya'ya getiren Tan siou'dur. Çinlilere göre hükümdar T'ien- Tseu yani göğün oğludur. Bu telakkinin İran ve Eski Mısır İnançlarında da bulunduğu bilinmektedir. Japonlarda Shintoisme dininin reisi ve bu dini ilk defa memlekete

³² Nevzat Kösoğlu, *Millî Kültür ve Kimlik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992, 19.

³³ Kösoğlu, *a.g.e.*, 20.

³⁴ Sebald Rudolf Steinmetz (1862-1940) Hollandalı sosyolog ve etnolog.

³⁵ Bunlar: 1. Adi Toplayıcılar; 2. Avcılar; 3. Balıkçılar; 4. Göçebe çiftçiler; 5. Meskûn çiftçiler; 6. Yüksek çiftçiler; 7. Kendi sürüleri ile beraber dolaşan göçebe sürü sahipleri. Bkz. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, 26.

³⁶ Gökalp, *a.g.e.*, 27.

³⁷ Bkz., Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No. 7, Ankara, 1965, viii.

³⁸ Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988, 25.

getiren Tan-Siou'dur. Hiong-Nou hükümdarlarına Tan-Jou unvanı verilmekte idi. Japon tarihine göre, Shintoisme dini bu memlekete istila neticesinde gelmiş ve eski ahali olan ainou'ları Formose adasına taredtikten sonra yerleşmişti Shintou inançlarına göre âlem başlangıçta balçık halinde bir Chaose'dan ibaret olduğu halde, sonradan *izanami* ve *izanagi* isimindeki iki mabudun izdivacıyla ahengini kazanmış ve ilk insan bunlardan doğmuştur. Bu dini Japonya'ya getiren ilk reis, Tan-Siou Day-çin'dir. Bu suretle Türk, Çin, Japon kozmogonileri arasında ilk münasebet ve Türk Kozmogonisinin neden dolayı diğerlerine menşe vazifesini görmüş olduğu anlaşılıyor. Nitekim cihet ve mevsim taksimleri, takvimlerdeki sembolik hayvan isimleri de mukayese edilince bunların Türklerden bu kültürlere geçtiği görülmektedir. Eduard Chavannes, bize daha önce de göstermiştir ki uzak şark milletleri arasında müşterek olan on iki hayvanlı takvimi Çin'e ilk defa bir Türk Hanedanı olan Tsin'ler ithal ettiler.³⁹

Çin'de sonradan teşekkül eden ve yalnız hâkim sınıfa arasında yaşayan gök dini ve ona merbut kozmogoninin menşeleri Çin değildir; Orta Asyadır.⁴⁰ Yine Çinliler Gök Mabudunu erkek ve yer mabudunu dişi addediyorlar, nitekim aynı esas Türk Kozmogonisinin muhtelif şekillerinde görülür. Orhon Kitabelerinde bu ikili prensip mevcut olduğu gibi; Yakut, Altay Türklerinin kozmogonilerinde de Dişi ve Erkek tefriki vardır. Çinliler yer mabuduna kendi telaffuzlarıyla Heo-utou, yani yer prensesi diyorlardı. Bu kelimenin "Hatun"dan başka bir şey olmadığı görülüyor.⁴¹ Bu rivayetlere ilave olarak daha pek çok araştırma sonuçları göstermektedir ki Çin'in yerli ahalisinden farklı olarak Beyaz tenli (Türk ırkına mensup) insanların burada oluşan medeniyette inşa edici roller üstlendiklerini göstermektedir. Aynı durumu Hint, Önasya, Anadolu, Avrupa kıtalarında görmek ve örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁴²

Dânişmend, bu tespitleriyle aslında günümüzde daha bir tebellür eden bir hakikate işaret etmektedir. Türklerin ana yurdu olan Orta Asya coğrafyasının uzun yıllardan beri Sovyetler Birliği devleti hükümrânlığında bulunması ve bu devletin Türklerin yaşadığı coğrafyada arkeolojik kazı ve araştırmalara ihtimam ve ilgi göstermemesi yüzünden, Türk tarihiyle ilgili bulgu ve bilgilerin tazelenememesi gibi bir olumsuzluğu gözler önüne sermektedir. Bu durum sadece Rusya devleti dâhilinde cereyan eden bir olumsuzluk değildir. Bunun yanında yine Türklerin ana yurtlarının önemli bir anakarasını sınırları dâhilinde tutan Çin devleti için de bu durum söz konusudur.

³⁹ Eduard Chavannes, *Le Cycle Turcs des Douze Animaux*, Leiden, 1906'den nakleden, Dânişmend *a.g.e.*, 182, 193.

⁴⁰ Mustafa Şekip bey, (Tunç), *Çin Felsefesinde Türklerin Tesiri*, (Türk Tarih Cemiyeti için hazırlanmıştır.);bkz, H.Z. Ülken, *Türk Tefekkür Tarihi*, YKY yay., İstanbul, 2004, 27.

⁴¹ Ülken, *a.g.e.*, 27.

⁴² Bkz., Dânişmend, *a.g.e.* 170-222.

İslam Sonrası Türklük Hakkındaki Yanlış İtiyadlar

İsmail Hami Dânişmend, Türk varlığını, İslam-öncesi ve İslam sonrası olmak üzere iki perspektif içinde değerlendirmektedir. Ancak Türk ırkının genel hasletleri ve özelliklerini serdederken, bu ayrımı dikkate almaz ve genel olarak Türk ırkının umumi özelliklerini ve tarihsel süreçte insan tipi olarak hayata yansımalarını bu çerçevede değerlendirir. Çünkü yazılarında, genelde bir savunma havası gözlenmektedir. Onun savunduğu hassasiyet alanları, Türk varlığını değerlendirmede görülen özensizliktir. Bu özensizlik, tarihsel süreçte Türk ırkının ortaya çıkışı ve tarihteki etkinliğini, kendine has özgünlüğünü bir realite olarak görmeme ve ilmi sınıflandırma içerisinde Türk varlığı ve Türklüğün olması gereken kavramsallık içerisinde, ifade edilmemesidir. Bu bir husumete bağlı bakış, eksiklik ya da görmezden gelme şeklinde olmaktadır. Örneğin, Batılı araştırmacı, etnolog, antropolog, kültür tarihçisi vb gibi zevatın eserlerinde yaptıkları insan ırklarına dair sınıflamada Türk ırkını ya doğal bir ırk olarak kabul etmeme veya mongol ırkı içerisinde bir alt sınıf gibi gösterme hassasiyeti gibi.

Dânişmend'in hassasiyet gösterdiği bir diğer önemli savunması da özellikle Türklerin İslamiyet dairesi içine girdikten sonra, Emeviler döneminde ortaya çıkan, şüubiye⁴³ hareketinin çevresinde oluşan rekabet sonucu, Emevi Arapçılığı tarafından hak etmedikleri tanımlamalara maruz kalması ve bu tanımların tarihi bir hakikatmiş gibi kitaplara dercedilerek okutulması meselesidir. Ortak kültürü oluşturan İslam dininin esasları ve referansına dair yapılan çalışmalara girmiş, Türklük aleyhindeki tanımlamaların yüzyıllardır bu kitaplarda tarihi birer hakikatmiş gibi okutulması ve bu safсата türünden rivayetlere hiçbir eleştiri ve düzeltme yapılmaması bir vakiyadır. Özellikle geçmişin defosu sayılabilecek bu gibi hususlar, günümüz dünyasında ortak coğrafya ve kültüre sahip bağımsız devletlerarası ilişkilerin niteliğini belirlemede olumsuz bir etken olduğu, bizzat günümüz politikacılarının retoriğinde ve politikalarında somut bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Dânişmend'in işaret ettiği bu çarpıtmalar ve yanlışlıkların günümüze aynı tartışma üslubu içinde taşınmasının stratejik handikapları da gözden kaçmamaktadır.

⁴³ Şuubiye: Emeviler, saltanatları döneminde, bir politika olarak Araplar içinde Kureyşliği, Arap olmayanlara karşı da Araplığı öne çıkaran asabiyet tutuculuğu yaptılar. Arap olmayan Müslümanları genel olarak Mevali (azad edilmiş köleler) biçiminde adlandıran Emevilerin bu asabiyet politikaları hemen her alanda kendini şiddetle duyurdu. Sözelimi yaygın biçimde Arapların diğer uluslardan üstün yaratıldığına inanılıyor, Arap olmayan Müslümanlara hizmetçi gözüyle bakılıyordu. Arap olmayanların kadılık görevine getirilmesi hoş karşılanmıyor, önden geçmesi halinde yalnız eşek, köpek ve mevaliden birinin namazı keseceği kabul ediliyordu. Bir mevlaya denk sayılmadığı için kız verilmiyor, birlikte yürünürken mevalinin ancak arkadan gelmesine izin veriliyor, Araplar yemek yerken mevali ayakta bekletiliyordu. Çoğalarak Arap egemenliğine son verebilecekleri gerekmesiyle Arap olmayan Müslümanların bir bölümünün ortadan kaldırılması bile düşünülebiliyordu. Emeviler yönetiminin asabiyet politikaları, diğer müslüman kesimlerde, özellikle İranlılarla Türkler arasında haklı bir tepkiye neden oldu. Bu tepkiler Şuubiye olarak adlandırılan karşı asabiye hareketlerini doğurdu. Emevilerin baskıcı yönetimleri bu hareketlerin örgütlü bir etkinlik durumuna dönüşmesine izin vermediyse de, kavmiyetçi yönelişler giderek genişleyen bir muhalefet cephesi oluşturdu. Bu nedenle Abbasilerin başlattığı propaganda çalışmalarına ilk olumlu tepki İranlılar ile Türklerden geldi. Geniş bir kitleye sahip olan bu kesimler, Emevilerin iktidarına son vererek, Abbasilerin yönetimi ele geçirmelerinde önemli bir rol oynadılar. (Bkz. Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuubiye*, Erzurum, 1986).

Bu yanlış ve hakikate uymayan tanımlar, daha sonra ortak kültürü paylaşan ve dünya stratejik dengelerinde ortak hareket kabiliyeti olan müttefikler arasında onulmaz başka problemlerin çıkmasına neden olabilmektedir. Muhtemelen günümüzde de İslam gibi evrensel ilkeler taşıyan bir din hakkında A-İslamı, B-İslamı gibi tariflerin yaygınlık kazanması işte bu tarihi süreçte oluşan subjektif kavmiyet hassasiyeti sonucu oluşan yanlış tanımlamalardır. Akli kriterlerin çok uzağında olan bu tanımlar günümüzde belki de ancak mizah oluşturma ve masalların imgeleri olabilirler. Örneğin, Yecüc - Mecüc'ün, Emevi Arap Kavmiyetçiliği hassasiyetine sahip kimi ilim adamlarınca Türkleri tarifte kullanılması, komedinin ötesinde bir ıkkelliği göstermektedir. Dânişmend bu tuhaflıklara tarihte ilk defa Vanî Mehmed Efendi'nin tepki gösterdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, Vani Mehmet Efendi, İbni Hazin gibi bir müfessirin bile tefsirinde böyle saçmalıklara yer vermesini kritize eder ve konunun tefsire taşınmasına delil gösterilen Tevbe süresi 40nci ayetin tefsirine dair seleflerin açıklamalarının icmalini verir. O daha sonra kendi içtihadına geçer ve ayette Arapların yerine geçeceğinden bahsedilen kavmi şöyle tespit eder:

“Allahü Tealanın avn-ü inayetiyle hüsn-i tevfikine istinaden mugayereti tämme ile mugayir bulunan Türk Kavmidir... Türk Kavmidir zira biz uzun zamanlardan beri karada ve denizde şarkta ve garpta Rumlar ve Frenklerle mücahedede bulunan gazilerin bütün Bizans ülkelerini zaptedip oralarda tavattun etmiş olan Türkler olduğunu görüyoruz. Bu suretle Rum, Ermeni Gürcü ülkeleriyle Frenk memleketlerinin Bazıları ve Rus diyarının bir kısmı Türk memleketi haline gelmiş, Türk dili oralarda taammüm ve intişar etmiş, Türkler tarafından bu memleketlerde İslam ahkâmı tatbik ver icra edilmiş ve Türklerin yümnü bereketi sayesinde Hıristiyan cemaatlerinin ekserisi İslam dinini kabul ederek evvelce Rum, Frenk ve Rus oldukları halde bilahare Türkleşmişlerdir ve bu da Allahın Türklere nasip etmiş olduğu bir fazl-ı İlahidir. Çünkü Allahın fazl-u inayeti büyüktür.”(Araisu'l-Kur'an)⁴⁴

Vânî Mehmed Efendi ayrıca Peygamberimizin Arapları Türkler aleyhine hareket etmekten men eden “Türkler size ilişmedikçe siz de onlara ilişmeyiniz” hadisini bu içtihadına delil olarak zikretmektedir. Bu vesile ile Türklerin Mongollarla hiçbir ırki alakası olmadığını da tasrih eden büyük müfessir, islam dininin öz türk unsuru tarafından nasıl kurtarıldığına dair açıklamalar da serdetmektedir.⁴⁵

Dânişmend, Türklere karşı kavmi taassubun göstergesi olan ve onları vahşi, insan eti yiyen, eni ve boyu 120 arşın tipindeki insanlar ya da çok büyük (120 arşın) ve çok küçük(parmak büyüklüğünde) iki farklı insan gurubunu temsil edenler olarak tanımlamaları destekleyen Müslüman, Süryani Yahudi ravilerin rivayetlerini ortaya koyarak yanlı ve hasmane tavrı acı bir dille eleştirmekte ve bu yakıştırmaların tuhaflığını gözler önüne sermektedir.⁴⁶

⁴⁴ Bkz., Dânişmend, *a.g.e.*, 116.

⁴⁵ Bkz., *a.g.e.*, 116.

⁴⁶ Bkz., *a.g.e.*, 86-117.

Bu yanlışlıklar tarihsel süreçte oluşan bir eleştiri süzgecinden geçse ve bir eleştiri ahlaki oluşsa idi, belki de İslam dairesi içinde kalan insanların anlayışları daha üst seviyede insani ve ortak kültür çerçevesinde çözümlemeye bulunan bir akli ikame edecek ve memleketimizin üzerinde yıllardır sıkıntı oluşturan duygusallığın zirve yaptığı kronik problemlerinin çözümlenmesi için yeterli akıl ve üst bilinç oluşacaktı. Oysa bu tahrik edici metin ve tanımlamaların oryantalist etkisi, sanki bu yanlış ve tezyife dayalı ithamların sürdürülmesi yönünde rakip kültürler azami rahatlık sağladığı da bir realite olarak ortada durmaktadır. Bölgesel ittifakların daha üst düzeyde sıkıca sağlanmaya çalışıldığı günümüz dünyasında, tarihsel hataların günümüze taşınmasının zarardan ve ziyandan başka bir şey oluşturmadığı görülmektedir. Dânişmend'in dikkat çektiği bu problemler metinlerin en azından günümüz ilim çevrelerinde makes bulması ve buna dair bir bilincin oluşması açısından önemlidir. Ancak olması gereken bu tavrın karşısında yine duygusallığa kapılarak, tarihte gerçekleşen kabilevi hassasiyeti diriltken, ama artık modern dünyada kabulü şık olmayan eski irki itiyadlara dayalı tepkisellikler sadece İslam kültürünün egemen olduğu coğrafyalar için hâlâ bir retorik konusu olabilmektedir. Bu husus üzerine Dânişmend'i saygıyla anarak yeniden düşünmek mecburiyeti hâsıl olmaktadır.

İslam Sonrası Medenilikle İlgili Örnek Hususiyetler

Türklerin İslam öncesi aile hukuku ve geleneğinin yanında, dayanışmacı, solidarist⁴⁷, alturist⁴⁸ karakterleri İslam sonrası yeni dinin karakteriyle örtüşmüş ve Türkler İslam'la bir anlamda kendilerini daha kuvvetli ifade etme imkânına kavuşmuşlardır. Türklerin aile yapısını muhafaza ve düşkünlüğünün yanında para ve bireysel hırsla yönelik tavrı hoş görmeyen anlayışları, İslam'la daha da pekişmiş ve ortaya sağlam toplum yapısı ve fedakâr bireyin iyi örnekleri çıkmıştır. Gerçek bir medeniyet için en üstün ve en değerli varlık insandır. Aile de insanın varlığıyla var ve yokluğuyla yok olan sosyal yapının çekirdeğidir. Gerçek medeniyet aileyi korur ve onun ahlaki ve manevi yapısını garanti altına alır. Zira insanın mutluluğunu ve güvenliğini temin eden ailedir. İslam medeniyetinin ilk ve temel esası yeri göğü yaratan ve idare eden Allah'a iman etmektir. Diğer itikadi konuların tümü bu temel üzerine bina edilmektedir. Medeniyetimiz nerede olursa olsun ve nerede bulunursa bulunsun insanlara bu dünyada ilim ve bilgi almalarını tavsiye etmiş ve kâinat ve yaşam gerçeklerinden haberdar olmak için akli kullanmayı zorunlu kılmıştır. Bundan dolayıdır ki Allah insanı yeryüzüne halife olarak göndermiştir. Türklerin İslamiyet'e girmesinden sonra sağlam toplum yapısının tesisinde ve sağlıklı devlet bünyesinin oluşturulmasındaki katkıları göz ardı edilemeyecek olgulardır. Müslümanların kaosa sürüklendiği zamanlarda

⁴⁷ Solidarizm: Dayanışmacılık. Ahlakın, siyasetin, iktisat ve hukukun temelini tesanüt sayan doktrin. (S. H. Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Akçağ, 1990, 247.)

⁴⁸ Alturizm: Özgecilik, diğerkâmlık. Egoizmin ve bencilliğin zıttı. (S. H. Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Akçağ, 1990, 14.)

Türklerin kaotik ortamı gideren ve toplumun huzur ve esenliğini tesis eden yardımları bilinen tarihi gerçekliklerdir. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra Avrupa'da hem ilim ve hem sağlam bir sosyal yaşam düzeninin örnekliklerini taşımışlardır. Bilim, teknik, insani hasletler bağlamında Türklerin Avrupa milletlerine örneklikleri sayılamayacak kadar çoktur. Avrupa'yla olan fikri ve kültürel münasebetler çerçevesinde Türklerin bu haslet ve özellikleri görmezden gelinse de son zamanlarda yapılan bağımsız çalışmalarda, Türklerin Avrupa kültürüne ne kadar çok katkı sağladığı artık gün yüzüne çıkmaktadır. Avrupa'yla olan rekabet ortamında Türklerin haksız itham ve tanımlamalara maruz kalması, bu itham ve tanımlamaların tarihi belgelerde saklanması bir yana, bu ithamların gerçekten ne kadar uzak ve hissilikte, ne kadar aşırıya gidildiğinin şimdilerde bariz vesikaları olmaktadır.

Müslüman Türklerin inançlara saygı hususundaki hassasiyeti tarihsel süreçte sahip oldukları dine karşı yabancıların ilgisini ve ihtida sürecini artırmıştır. Anadolu'nun Müslümanlaşması ve Türkleşmesinde bu hususun çok önemli payı vardır. İslamiyet sonrası Türklerin dini ve felsefi düşünceye katkılarını görmek için, yetiştirdikleri, ilim adamlarını ve dini önderleri İslam tarihi bağlamında değerlendirmek ve göz önüne getirmek kâfidir. Farabî, İbni Sîna, Ahmet Yesevi, Gazalî, Ali Kuşçu, Birunî, Zemaşşeri, Mevlana, Yunus Emre, Konevi, vb daha pek çok ilim-irfan sahibi zevat dünyaya-insanlığa üstün ahlaki değerlerin yanında, ilim ve feyz sunmuşlardır.

Sonuç

Dânişmend, İmparatorluk ve cumhuriyet dönemlerine muttali olmuş, tarih, kültür lisan üzerine eserler vermiş velud bir mütefekkirimizdir. Eserlerinde mündemiç olan temel kavramların başında medeniyet, kültür kavramları bu çalışma kapsamında Türk tarihi üzerine mülâhazaları göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Dânişmend tarih şuuru, iman ve amel fikrine dayalı tarih ve kültür felsefesi bağlamında medeniyet ve kültür vizyonu çizmektedir. Onun bakış açısından her medeniyet bir irki asalet ve iman hamlesinin ürünüdür. Yeni bir imanla motive olan belirli bir topluluk, dünyasını yeniden tanzim eder. Medeniyet ve kültür bu bağlamda cemiyet hayatının belli bir iman ve kabiliyet çerçevesinde gerçekleştirilmesidir. Bu teşekkülde iman ve kabiliyet kurucu gücü teşkil etmektedir. Cemiyet bu iman ve kabiliyetin verdiği bakış açısından hayatı ve varlığı kavrar, değerlendirir. Bu kriterlere bağlı olarak beşeri ilişkilerini ve hayat hamlelerini gerçekleştirir. Buna bağlı olarak ortak bakış açıları ve kriterleri içinde yaşanan hayat müşterek bir üsluba kavuşur. Medeniyet, kültür olgusunun temelinde, motive edilmiş ruh gücü saklıdır. Medeniyeti inşa eden bu güçtür. Bu güç inançla ve inkişafa müsait kabiliyetle muttasıf olduğundan hayata bütün açılışlarında muzafferiyeti peşinden getirir. Medeniyeti oluşturan gücün içinde yaşadığı maddi şartları yönlendirecek, değişmeleri kavrayıp üslubuna katabilecek bir kuvvete ulaşması gerekir. O vakit, yaşanan çevre ve diğer maddi şartların imkânları dâhilinde bir kültür yeşermeye başlar.

Türklerin kurduğu ya da katkıda bulunduğu medeniyet dairesinin teşekkülünde bir iman parlaması, zekâ ve yaratıcı kabiliyet vardır. Ve medeniyeti kuran bu gücün oluşturduğu kültür, hayatın her cephesinde karşılaştığı meseleleri çözüme kudretine sahip olmuştur. Nitekim Dânişmend tarih üzerine yazdığı eserlerinde Türklerin tarihteki bu üstün gayret ve başarı örneklerini bolca zikretmektedir. Türk kültürünün sahip olduğu değerler vasıtasıyla beşeri ilişkilerdeki başarısı ve hayatın müşkülleri karşısında muvaffakiyeti, sahip olunan kültürün kendi dünya görüşünün yetkinliğine ve değerlerin gerçekleştirdiği müesseselerin hayati işlev görmesini sağlamıştır. Bu müesseseler daima örnek alınacak bir muhteva içermişlerdir. Türklerin İslam medeniyet çevresine dâhil olmalarıyla geleneklerin oluşması ve müesseselerin teşekkülü sonrasında uzun bir dönem müesseseleri ve kültürü koruma vazifesini icra etmişlerdir. İslam dünya tasavvuru çerçevesinde Türk dünyasında revaç bulan tasavvufi düşünce İslamlaştırma çabalarına büyük katkı sağlamıştır. Hicri dördüncü yüzyılın başlarına doğru İslamla müşerref olmaya başlayan Türk boylarının dini heyecanlarında tasavvufun önemli yeri bulunmaktadır. Kalabalık Türk kitleleri ruhi terbiyelerini, ölçülerini tasavvuf çeşni ile almış ve Osmanlı'nın doğuşuna zemin hazırlamışlardır. Dânişmend eserlerinde İslamla müşerref olan Türklerin bu gayret ve çabalarını titiz biçimde incelemektedir.

Dânişmend Türklerin medeniyet dairesi içindeki kabiliyet, başarı ve hamlelerini İslam öncesi ve sonrası dönemleri esas almak kaydıyla eserlerinde detaylı biçimde ele almış ve günümüz akademik ortamına önemli ölçüde malumat sağlamış bir mütefekkirimizdir.

Merzifonlu tarihçi ve ilim adamı İsmail Hami Dânişmend'in bu sempozyum vasıtasıyla aziz hatırasını yad ederken, kısa bir muhasebeye imkan verdiği için ayrıca şükran ve rahmet diliyoruz.

Kaynakça

- Akçura, Yusuf, *Türkçülük*, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- Cahun, Leon, *Introduction a l'histoire de l'asic*, Paris, 1986.
- Chavannes, Eduard, *Le Cycle Turcs des Douze Animaux*, Leiden, 1906.
- Dânişmend, İsmâil Hâmi, *Garb Membalarına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlakı*, İstanbul Kitabevi, 1961.
- Dânişmend, İsmâil Hâmi, *Garp İlminin Kur'ân-i-Kerim Hayranlığı*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1973.
- Dânişmend, İsmâil Hâmi, *Tarihî Hakikatler*, Haz., Yasemin Çicek, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.
- Dânişmend, İsmâil Hâmi, *Türkler Niçin Müslüman Oldu?* Haz., Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- Dânişmend, İsmâil Hâmi, *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, 1983.
- Durant, Will, *Medeniyetin Temelleri*, çev. NEJAT Muallimoğlu, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.

İSMAİL HAMİ DÂNİŞMEND'DE MEDENİYET TASAVVURU VE MİLLİYET PROBLEMİ

- Durant, Will, *Medeniyetin Temelleri*, Çev., N. Muallimoğlu, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1978.
- Durant, Will, *The Story of Civilization*, "Preface", Simon And Schuster, U.S, 1935.
- Ebu Halil, Şevki, *el- Hadarâtu 'l- Arabiyyetu 'l-İslamiyye ve Mucezun ani 'l-Hadarâti 's-Sâbika*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1994,
- Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları No 8; İstanbul, 1976.
- Gömeç, Saadettin, "Türklerin Medeniyet Tarihindeki Yeri", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, No: 87, Ankara, 2007.
- Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988.
- KILIÇLI, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuubiye*, Erzurum, 1986.
- Kösoğlu, Nevzat, *Milli Kültür ve Kimlik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992.
- Tylor, E. B., *Primitive Culture*, Cambridge University Press, 2010.
- Tunç, Mustafa Şekip, *Çin Felsefesinde Türklerin Tesiri*, Türk Tarih Cemiyeti. Ankara, 1989.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları no: 7, Ankara, 1965.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, M.Ü.İ.F. Yayınları No: 16, İstanbul, 1994.
- Ülken, H. Ziya, *Türk Tefekkür Tarihi*, YKY, İstanbul, 2004.